

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

Година XVIII

Мај — Август 1970.

Број 3—4

О ПРАВУ НА ПЛОД РАДА И ЊЕГОВОМ ОСТВАРИВАЊУ КРОЗ ИНСТИТУЦИЈЕ ОБЛИГАЦИОНОГ ПРАВА(*)

У вези с кодификацијом нашег грађанског права покренуто је, поред других, и питање признања и грађанско-правног регулisaња права радника на плод. Према замисли поборника те идеје, ово право треба да буде ново, самоуправном социјалистичком друштву својствено субјективно право. Овако замишљено, оно треба да чини један од стубова нашег грађанског законика и да овај законик разликује од ранијег и садашњег грађанског законодавства.

Питање признања и грађанскоправног регулisaња права радника на плод рада нису углавном покренули цивилисти, научници грађанског права и стручњаци практичари, него друштвено-политички радници, научници и стручњаци практичари који се баве јавним правом (1).

Историјски посматрано, идеја о признању и грађанскоправном регулisaњу права радника на плод рада није нова. Она је тек у најновије време у нас покренута, па многим може изгледати новом и оригиналном.

Социјалистичка мисао и социјалистички покрети већ скоро два пуна столећа постављају питање признања права радника на плод његовог рада као једно од основних друштвених питања. Штавише, идејом о признању права радника на плод рада нису се бавили само социјалисти који су третирали економске и друштвено-политичке проблеме друштва него и социјалисти правници у стриктном смислу речи. Међу њима један од најзначајнијих је свакако Антон Менгер, професор права универзитета у Бечу с краја XIX и почетка XX века. Његово дело „Право на пун плод рада у историјском светлу“ (2) доживело је више издања (3). Сем у овом, Антон

(*) Реферат за Саветовање „Садржина Законика о облигацијама као дела Цивилног кодекса“, које је организовао Институт за упоредно право у Београду у заједници са Савезном скупштином у вези са радом Комисије за Цивилни кодекс Савезне скупштине, а које је одржано у Загребу 15. и 16. јануара 1970. године.

(1) Др Леон Геруковић, Цивилно-правни институти као израз друштвено-економских односа, Реферат за Саветовање „Место Цивилног кодекса у систему нашег права“, које је одржано 7. 8. и 9. маја 1969. године у Београду, Институт за упоредно право, Београд, 1969; Претпоставке ревизије правног система Југославије, Социјализам, бр. 10, 1969, стр. 1299—1331.

(2) Наслов у оригиналу гласи: »Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag in geschichtlicher Darstellung«.

(3) Ми смо се служили другим издањем које се појавило 1891.

Менгер расправља и у другим делима о праву радника на плод свога рада⁽⁴⁾.

Мада Маркс у свом научном опусу не говори о плодовима рада него о производима рада, ипак се може рећи да је он своје животно дело „Капитал“ посветио овом питању. Наиме, говорећи о производима рада, и то о отуђеним производима рада, он је у основи указао на питање плода рада, његово стварање и расподелу.

Чак и буржоаским покретима и буржоаским револуцијама није било страни признање права на плод рада, додуше у виду права својине: „Право својине је право које припада сваком грађанину да по својој вољи ужива и располаже својим добрима, својим приходима, плодом свога рада и своје умешности,“ каже најрадикалнији француски устав, Устав од 1793. Ову мисао у вези с плодом рада садржи и француски Устав од 1795. (чл. 1, ст. 5). То се може разумети ако се има у виду да се буржоазија као класа формирала кроз сопствени радни напор и да у време обарања феудализма и стварања своје државе, није имала паразитски карактер. Због тога признање права на плод рада у виду права својине представља у ствари озакоњење права на плод сопственог рада. Оно се истиче као негација живљења од плодова туђега рада, што је било својствено феудалној класи. У каснијим законодавним актима буржоазије право на плод рада се не спомиње. То због тога што се буржоазија трансформирала у класу која живи од плодова туђега рада.

Као уставноправна категорија, право на плод рада среће се у нашем Уставу од 1963. године. По њему, поред друштвене својине, самоуправљања, демократских политичких односа, економске и социјалне сигурности човека и других социјалистичких тековина, „неприкосновену основу положаја и улоге човека“ у нашем друштву чини и „право човека, као појединца и члана радне заједнице, да ужива плодове свога рада и материјалног напретка друштвене заједнице према начелу: „Свако према способностима — свакоме према његовом раду“, уз обавезу да обезбеђује развитаку материјалне основе сопственог и друштвеног рада и да доприноси задовољавању других друштвених потреба“ (Уводни део Устава, основна начела, II).

Данас се у нас, у вези с правом радника на плод рада, води дискусија углавном о томе је ли правнотехнички могуће грађанскоправно постављање и регулисање права на плод рада, а мање о томе треба ли ово право да буде регулисано нормама грађанског права (грађанског законика).

У време кад су мислиоци социјалисти и социјалистички покрети постављали питање признања права радника на плод његовог рада, укључујући и Антона Менгера, радно право се још налазило у саставу грађанског права, па је захтев да ово право треба да добије место у грађанском праву био логичан.

Почев од двадесетих година овог века ситуација је другачија. Радно право је, добивши јавноправну поред грађанскоправне физиономије, издвојено у посебну грану права, тако да се поставља питање није ли место

(4) Ендр: »L'Etat socialiste«, Paris, 1904.

евентуалног признања и санкционисања права радника на плод рада у оквиру оне области права која регулише радне односе.

У вези с признањем права радника на плод рада такође се недовољно расправља о томе шта се подразумева под плодом рада. Обично се полази од тога да је то позната категорија. Међутим, нити је јасно шта се сматра плодом рада нити какво се право поводом њега у корист радника жели и може конституисати. Због тога се претходно поставља питање шта представља плод рада поводом којег раднику треба признати субјективно право, а потом питање, чије решење зависи од одговора на претходно постављено питање, може ли се раднику признати право на плод његовог рада и каква треба да буде садржина тог права.

Међутим, евентуално признање и грађанскоправно регулисање права на плод рада као општег субјективног права не би требало да буде везано само за радника у уском смислу, тј. у класном смислу речи. То је опште питање, тј. питање које је везано за све субјекте права. Међутим, претходно се мора проучити је ли могуће признање права на плод рада у виду опште одредбе, тј. у виду општег субјективног права или то није могуће.

У овом раду, због ограничености простора и времена за његово уобличавање, не могу бити обрађена сва питања у вези с плодом рада, већ само основна и то: прво, о појму плода рада; друго, о праву на плод рада; и треће, о остваривању права на плод рада кроз институције облигационог права.

І. О ПОЈМУ ПЛОДА РАДА

1. — *О могућим поимањима плода рада.* Плод рада има вишеструки смисао или, другим речима, више манифестација човековог рада и друштвено-економске активности могу се оквалификовати као плод рада. Овом приликом размотрићемо шароликост значења појма плода рада, не исцрпљујући сва значења која овај појам има или може да има.

а) *Плод рада као непосредна творевина рада.* Под плодом рада обично се подразумева непосредна творевина рада, и то пре свега мануелног рада, тј. производ материјалне природе. У ту категорију спадају, на пример: жито, вино, платно, пипеле, капут, аутомобил и други материјални производи.

Материјални производ као плод рада је лако уочљив, јер се појављује у материјалном облику, дакле, у видљивој и лако уочљивој форми.

Материјални производи су веома важни плодови рада, јер представљају употребне вредности којима се задовољавају разноврсне животне људске потребе, и то како оне које спадају у област потрошње, тако и оне које спадају у област производње, у област стварања материјалних производа као нових потрошних и производних употребних вредности.

Претежан број људи придаје највећи значај материјалним производима као плодовима рада, јер им је њихово постојање блиско а намена разумљива. Штавише, претежан број људи под плодом рада управо подразумева производе рада материјалне природе.

Али, поред материјалних производа, као непосредне творевине рада које се називају или могу назвати плодом рада, јављају се творевине духовног или, другим речима, интелектуалног рада, и извршене услуге.

Творевине духовног (интелектуалног) рада, које се обично називају духовне или интелектуалне творевине, немају, као што то и сам назив каже, материјалну природу. У творевине ове врсте спадају: разне врсте ауторских дела (нпр., књижевна дела, музичка дела, дела ликовне уметности, дела примењене уметности, дела архитектуре, фотографска дела, кинематографска дела), проналасци, техничка унапребења, узорци, модели.

Производи духа као плод рада нису лако уочљиви, јер се не појављују у обичном видљивом облику. Књижевно дело се испољава у облику речи (усмено изговорених или написаних) повезаних у одређен смисао, музичко дело у облику хармонизованих звукова (тонова), кинематографско дело у виду слика повезаних у целину, проналазак у облику техничког елабората, узорак у облику цртежа или слике. Посебно, ове производе рада тешко је разликовати од средстава и материјалне подлоге помоћу којих се често испољавају у спољном свету. Тако је кинематографско дело, као интелектуалну творевину састављену од низа повезаних слика, тешко разликовати од филмске траке (филма) као материјалне подлоге, музичко дело, као духовну творевину састављену од звукова, тешко је разликовати од нотних знакова као средства и папира, као материјалне подлоге, помоћу којих се испољава. Требало је да прођу хиљаде година пре него што су људи уочили разлику између производа интелектуалног рада и средстава и материјала помоћу којих се ти производи испољавају у спољном свету. Па и данас знатан број људи није у стању да види и схвати ту разлику.

Знатан број људи није такође у стању да схвати значај производа духовног рада, па их и не сматра друштвено вредним плодом рада. Међутим, производи интелектуалног рада имају огроман значај и то како за развој културе тако и за развој производње материјалних производа.

Најзад, под плодом рада може да се сматра и сматра се и извршена услуга. О услузи као плоду рада има смисла говорити само када је реч о раду који се не претвара у материјалне или духовне творевине. Извршену услугу као плод рада представља, нпр., превоз лица и ствари, чување туђих ствари, посредовање у закључивању послова, заступање у обављању туђих послова, трговачке услуге.

Заједничка одлика свих напред наведених врста плодова рада, тј. и материјалних производа, и духовних творевина и извршених услуга, састоји се, као што се види, у томе што су то непосредне творевине рада. Оне служе или за задовољавање потреба лица која су их створила или су намењене за задовољавање потреба других лица. У условима робне привреде оне, по правилу, служе за задовољавање потреба других људи а не потреба њихових творца. Другим речима, оне добијају својство робе.

Када плод рада као непосредна творевина служи за задовољење потреба ствараоца, онда је са друштвеног становишта углавном ирелевантно како он те потребе задовољава, наиме, да ли у пуној мери, или делимично, или уопште није у стању да их задовољи.

Међутим, кад плод рада као творевина служи за задовољење потреба других лица постајући притом роба, онда у првом реду друга лица а и друштво не могу бити равнодушни према томе како он те потребе задовољава: у пуној мери, делимично или уопште не задовољава.

Према томе, са становишта задовољења потреба, све творевине као плодови рада нису у једнакој мери индивидуално и друштвено корисне: неке су мање, неке више, а неке уопште нису корисне. Друштвено гледајући, па и индивидуално, друштво има потребе за корисним творевинама као плодовима рада или, другим речима, за dobrим плодовима, тј. створеним тако да буду што више корисни.

б) *Плод рада као прибављена противвредност (еквивалент)*. У условима робне привреде плодом рада може да се назове и назива се и противвредност коју је прибавилац прибавио за робу (материјални производ, духовну творевину или услугу⁵⁾) коју је отуђио као плод свог рада. Јер, прибављена противвредност долази на место плода који се имао као непосредна творевина свог рада а који је отуђен.

Противвредност која је прибављена може да се јави као плод рада или у виду робе (материјалног производа, духовне творевине, услуге) или у виду новца. Она се, у условима развијене робне привреде, јавља, по правилу, у облику новца. Јер, робе се обично не размењују директно, тј. роба за робу, него посредством новца.

Роба која се евентуално прибавља као противвредност и заузима место отуђеног плода рада, постајући тако плод рада прибавиоца, може али не мора да буде плод рада у смислу непосредне творевине лица које са њом наступа на тржишту. У условима капиталистичке робне привреде, роба са којом капиталиста наступа на тржишту није непосредна творевина његовог рада него творевина рада радника.

У условима развијене робне привреде формира се посебан слој учесника у робном промету — тзв. трговци, који не послују са творевинама које су они непосредно створили него са туђим творевинама, тј. са творевинама које су створила друга лица, чијој вредности се додаје вредност њиховог рада.

Али, без обзира на то да ли прибављена роба јесте или није плод рада лица које ју је уступило, она се, као роба која ступа и због тога што ступа на место отуђене робе која представља плод рада отуђиваоца, сматра плодом рада.

Новац који се прибавља као противвредност и заузима место отуђеног плода рада, постајући тако плод рада прибавиоца, није непосредна творевина лица које са њим наступа на тржишту. Али без обзира на то, он се, ступајући на место отуђене робе која представља непосредан плод рада отуђиоца, сматра плодом рада.

Новац, поред многих функција, врши и функцију мере вредности роба. Он ту функцију може да врши зато што је и сам роба. Вредност роба испо-

(5) Под робом се, у овом случају, подразумева све што представља творевину рада, која има цену, која у промету добија облик робе. Ако изричито није што друго речено, изразу роба треба у даљем тексту давати овај шири смисао.

љава се у њиховим ценама. У ствари, цена је појавни облик вредности роба и, по правилу, не поклапа се са њиховом вредношћу, али се креће око ње. Јер, на тржишту не делује само фактор који одређује вредност роба — друштвено радно време које је потребно за њихову производњу — него и други фактори, као: време и место продаје, однос између понуде и потражње, политичке прилике и др. Ипак, цена се, с обзиром да се креће око вредности, може условно назвати вредношћу робе. Према томе, може се рећи да лице које отуђује робу која представља плод његовог непосредног рада за новац, прибавља на место ње њену вредност као плод рада, или другим речима, отуђена роба која представља плод рада отуђиоца, трансформише се у њену вредност као плод рада.

Међутим, у робном промету, као што је напоменуто, не наступају само лица чија роба представља плод њиховог непосредног рада. Напротив, наступају и лица која робу не стварају али је повремено или стално прибављају и отуђују. Ако би било другачије, био би онемогућен развијен привредни и друштвени живот. Према томе, у робном промету наступају како лица која су робу својим радом створила и која, сходно томе, представља плод њиховог рада, тако и лица која робу нису створила и која, сходно томе, не представља плод њиховог рада. Другим речима, за робни промет је ирелевантно је ли роба с којом лице наступа плод његовог рада или не. Основно је да је он њен поседник (власник) и да може да је ставља у промет, да је отуђује.

Али, ако се плодом рада може назвати противвредност коју прибавилац прибавља у новцу или роби за робу коју отуђује а која представља плод његовог рада, поставља се питање може ли се плодом рада назвати иста противвредност у случају кад је прибавилац прибавља за робу коју отуђује а која не представља плод његовог рада. Другим речима, поставља се питање може ли се плод рада назвати противвредност коју прибавилац прибавља у новцу или роби за робу коју отуђује а која не представља плод његовог рада

С обзиром на напред речено, на постављено питање треба одговорити негативно.

Према томе, у робном промету циркулишу две врсте роба: једна која представља плод рада учесника робног промета и друга која не представља плод њиховог рада. С обзиром да учесници у промету отуђују и прибављају робу посредством новца и да новац није њихова творевина, није плод њиховог непосредног рада, то се у робном промету, поред две врсте роба, појављује трећа врста ствари: новац. Сходно реченом, имовина учесника у робном промету састоји се делом из робе и новца који се могу оквалификовати као плод њиховог рада, а делом из робе и новца који се не могу оквалификовати као плод њиховог рада. Део имовине који се састоји из робе и новца који се могу сматрати као плод рада чине: створена а још неотуђена роба, као и прибављен новац и роба за робу коју је прибавилац отуђио а била је плод његовог рада. Део имовине који се састоји из робе и новца који се не могу сматрати као плод рада чине прибављен новац и роба за робу коју је прибавилац отуђио а која није била плод његовог рада. Које робе и новац појединих субјеката спадају у једну а које

у другу категорију имовине, било би веома тешко, чак немогуће установити, јер се у току пословања ови елементи робне привреде мешају и преливају једни у друге. Ако би се ипак желело водити рачуна о томе, морала би се водити евиденција за сваку од наведених категорија имовине. А то не би имало никакве практичне сврхе и значило би вођење евиденције ради свиденције.

в) *Плод рада у области здравства и области васпитања и образовања.* У области здравства и области васпитања и образовања посебно је тешко одредити шта треба сматрати плодом рада.

1) Рад у области здравства обављају, у вези с болесником, лекар, помоћно медицинско и друго особље. Поставља се питање, шта представља плод рада лекара, а шта плод рада помоћног медицинског и другог особља.

Као плод рада лекара може да се, пре свега, оквалификује преглед и лечење болесника, а као плод рада помоћног медицинског и другог особља нега болесника и старање о условима за његово оздрављење. Јер, преглед и лечење болесника, његова нега и старање о условима за његово оздрављење представљају непосредну творевину рада ових лица, која се може оквалификовати и квалификује се као услуга.

Међутим, лечење болесника може да се састоји у разноврсној активности лекара и помоћног медицинског особља. Тако, оно може да се састоји у преписивању и давању лекова, у давању инјекција, али и у хируршкој интервенцији, која такође може да буде разноврсна (нпр., може се састојати у одстрањивању оболелог органа, рецимо, слепог црева, или у вађењу зуба и сл.). На основу реченог произилази да се лечење испољава, с једне стране, у извршеној услузи, а с друге стране у извршеној услузи иза које остаје материјална творевина (нпр. извађено слепо црево, извађен зуб, стављено пластично ребро и др.). Та материјална творевина може се такође у извесном смислу назвати плодом рада лекара и помоћног медицинског особља који су учествовали у њеном „стварању“.

Међутим, као плод рада лекара и помоћног медицинског и другог особља може се оквалификовати и накнада коју ова лица добију за свој рад, за извршену услугу. Додуше, накнада није плод њиховог непосредног рада.

Најзад, као плод рада лекара, помоћног медицинског и другог особља може се оквалификовати и болесник, јер његово оздрављење или смрт извесним делом зависе и од рада лекара, помоћног медицинског и другог особља. Болесник који је оздравио може да се оквалификује и квалификује се као добар „плод“ рада лекара, помоћног медицинског и другог особља, а болесник који је умро неретко се квалификује као рђав „плод“ њиховог рада. Да овакво резонување није само теоријско, као доказ могу да послуже, с једне стране, свакодневне јавне изјаве захвалности појединих болесника лекарима, помоћном медицинском и другом особљу, који су их лечили и неговали, а с друге стране, оптужбе против извесних лекара, помоћног медицинског и другог особља, чији се епилог неретко завршава пред судом.

2) Рад у области образовања обављају и наставник и ђак и посредством рада успостављају међусобни однос. Поставља се питање шта пред-

ставља плод рада наставника, а такође и питање постоји ли и шта представља плод рада бака.

Плод рада наставника може се различито схватити. Пре свега, као плод његовог рада може се оквалификовати посао који он изврши, нпр. одржано предавање, обављен испит, извршено пропитивање и сл.

Али, као плод његовог рада може се оквалификовати и накнада коју наставник прима за свој рад, за обављени посао. Додуше, накнада није плод његовог непосредног рада.

Најзад, као плод рада може се оквалификовати и ђак, јер наставник формира његову личност у образовном и друштвено-моралном погледу. Није редак случај да се наставник поноси својим ђацима као појединцима или као генерацијама, као „плодом“ свога рада, и обрнуто: да се ђаци поносе појединим својим наставницима и сматрају себе „плодом“ њиховог рада, као што није редак случај да ђаци жале што су за наставника имали одређену личност, што су „плод“ њеног рада у негативном смислу, тј. што нису добили одговарајуће знање и образовање. Према томе, ђак као „плод“ рада може бити добар или рђав „плод“ рада наставника.

С обзиром да у процесу образовања и васпитања ради и ђак, то свакако и он својим радом ствара одређен плод. Као плод рада бака може се оквалификовати стечено знање и друштвено-морално васпитање. Међутим, тај плод рада није видљив док се не испоји. У току образовања и васпитања он се испољава кроз саопштавање наставнику и околини, а по завршеном образовању и васпитању, кроз рад и понашање у друштву. Међутим, ђак за свој рад, тј. за плод свога рада не добија, у принципу, никакву материјалну накнаду.

г) *Вишак вредности као плод рада.* Плодом рада назива се такође вишак вредности, тј. вредност у оквиру новостворене вредности која остане по одбитку вредности радне снаге. Другим речима, вишак вредности је онај део вредности робе (производа рада, плода рада) који остане по одбитку пренете вредности средстава за производњу и вредности радне снаге. Вишак вредности ствара се у производњи, а реализује у промету и изражава у новцу као појавном облику.

Мада се робе размењују по својој вредности, дакле, као еквиваленти, тј. иста количина друштвено потребног рада уложена у стварање једне робе за исту количину друштвено потребног рада употребљеног за производњу друге робе, ипак један учесник у робном промету остварује мање или више него што даје или, другим речима, робна размена је, посматрана са становишта појединачних трансакција, често „нееквивалентна“. То је могуће због тога што неки произвођачи робе троше мање или више радног времена на производњу своје робе него што износи друштвено потребно радно време, или другим речима, што имају мање или веће индивидуалне трошкове производње од друштвено потребних, тј. од друштвено просечних које признаје тржиште.

Вишак вредности као економска категорија појављује се у условима високо развијене робне привреде, тачније — он је производат капиталистичких односа производње. Он је могућ због тога што радна снага радника

који ствара робу има ту особину да ствара већу вредност него што износи њена сопствена, која се оличава као вредност оних добара која су у да- том друштву погребна за њену репродукцију.

Робни произвођачи, учествујући у промету, остварују мањи или већи вишак вредности, зависно од трошкова производње које имају, и степена коришћења радне снаге која робу производи.

Сходно реченом, учесник робног промета, који је производио тако да је робу морао да отуђи по цени коштања или испод цене коштања, није остварио вишак вредности као плод рада, тј. није добио плод рада, ако се под плодом рада подразумева само вишак вредности, мада је добио извесну новчану суму као противнакнаду.

С обзиром да радник ствара вишак вредности у процесу производње, трошећи радну снагу, то су се социјалисти, критикујући капиталистички систем, и залагали за друштво у коме ће вишак вредности ишчезнути као плод рада који не припада раднику као ствараоцу.

Мада данас у нашем социјалистичком друштву преовлађује робни начин привређивања, у теорији је веома спорно да ли постоји вишак вредности. Насупрот онима који сматрају да постоји, извесни теоретичари заступају становиште да вишак вредности као категорија не постоји, с обзиром да у нас радна снага није роба. По њима, може се говорити само о вишку производа који представља новчано изражену количину вредности која остане од утржене робе (новоствореног производа) по одбитку личног дохотка радника.

Не улазећи у спор постоји ли или не вишак вредности у нашем друштву, може се констатовати следеће: и у нашем друштву постоји део вредности утржене новостворене робе (производа) који остаје по одбитку личног дохотка радника, који неки називају вишак вредности, а неки вишак производа (у недостатку бољег израза).

На основу изложеног може се рећи: ако само вишак вредности, односно вишак производа, као део вредности робе (производа) представља плод рада, онда се радом створене а неотуђене творевине (робе), прибављене робе, као и прибављен новац без вишка вредности, не сматрају плодом рада.

а) *Доходак као плод рада.* Плодом рада назива се често и доходак који се остварује. Управо у нашој литератури заступа се становиште да доходак радне организације представља плод рада ⁽⁶⁾.

Доходак чини новчана вредност која се добије пошто се од укупног прихода радне организације одбију: трошкови пословања (материјални трошкови: издаци за предмет рада — сировине, погонску енергију и др., за тим амортизација, доприноси коморама и удружењима, и камата на пословни фонд) и порез на промет.

Као што се види, у доходак као плод рада не улази укупан приход радне организације, који се састоји од новчане вредности отуђених роба и свих извршених услуга, него део прихода.

(6) Др Леон Гершкович, Претпоставке ревизије правног система Југославије, Социјализам, бр. 10, 1969, стр. 1316

Пошто у укупан приход радне организације улази новчана вредност од отуђених роба и свих извршених услуга, то у овај приход, па и у доходак који се третира као плод рада, улазе: вишак вредности (вишак производа), камата од новца који су друга лица користила, закупнина и у оквиру ње рента од давања ствари у закуп (нпр. пословних просторија), добит од улагања капитала и други видови робно-новчаног пословања.

Као што се види, у укупан приход и доходак улазе не само новчана средства која су стечена отуђењем творевина рада (робе и услуга) него и новчана средства стечена без рада, као што су: камата, рента и добит од улагања капитала. Другим речима, у укупан приход и доходак улазе и плодови туђег рада који се стичу без рада, па се још приказују и називају плодовима сопственог рада! Међутим, борећи се за идеју да плодови рада припадну њиховим творцима, социјалисти су се, између осталог, борили против присвајања плодова туђег рада и приказивања као плодова сопственог рада.

Разуме се, структура дохотка појединих радних организација је различита, али, с обзиром на то да наше друштво почива на тржишној привреди, доходак, у принципу, може да се састоји од свих напред наведених елемената.

Према томе, неадекватно је назвати плодом рада доходак који може да се састоји и од плодова рада стечених и без рада. Назив плод рада може у најбољем случају да заслужи само она новчана вредност која је стечена као непосредна противвредност за отуђену робу и извршене услуге које не представљају новчане операције (нпр. улагање капитала, кредитирање).

е) *Лични доходак као плод рада.* Плодом рада се веома често назива лични доходак или, како се текућом терминологијом обично каже, плата која се добије за извршен рад или за остварени резултат рада (за створен производ, за извршену услугу). У ствари, лични доходак представља новчану противнакнаду која се остварила или добила за обављен посао.

Лични доходак у радним организацијама представља део њиховог дохотка, па се поставља питање зашто га поједини аутори не сврставају у доходак организације као плод рада него га посебно издвајају, не квалификујући га као плод рада, и поводом њега конституишу самостално право: право на лични доходак (7).

Лични доходак се јавља у облику бруто дохотка и у облику нето дохотка. Бруто лични доходак обухвата разне доприносе који се плаћају (нпр. допринос за социјално осигурање, допринос за стамбену изградњу и др.) и нето лични доходак. Нето лични доходак представља новчану вредност (износ) коју радник прима у облику новчане суме.

У вези с личним дохотком поставља се питање шта сматрати плодом рада: бруто лични доходак или само нето лични доходак. Радник је често склон да само нето доходак сматра плодом свога рада. Он се бруто дохотка сети, по правилу, кад му, нпр. затреба лекар или стан, и тада се при-

(7) Др Леон Гершковић, Претпоставке ревизије правног система Југославије, Социјализам, бр. 10, 1969, стр. 1316.

сећа да доприноси које плаћа такође представљају плод његовог рада, с тим што их је он „уступио“ у одређене, њему корисне сврхе.

г) *Средства за производњу као плод рада.* Плодом рада могу се назвати и називају се средства за рад и предмет рада (средства за производњу) прибављена од вишка вредности (вишка производа). Наиме, средства за рад и предмет рада, спојени са живим радом, троше се у процесу рада претварајући се у творевину која се ствара (производ рада или извршену услугу) и преносећи на њу своју вредност.

Да би процес рада могао несметано да тече, потребно је одржавање, оправљање и прибављање нових средстава за рад, као и прибављање новог предмета рада.

Одржавање и оправљање постојећих, као и прибављање нових средстава за рад, а такође и прибављање новог предмета рада, врши се, по правилу, из вишка вредности (вишка производа). Пошто се вишак вредности (односно вишак производа) квалификује као плод рада, то се и ове ствари, које се одржавају или прибављају из вишка вредности (односно вишка производа), делимично или потпуно појављују као плод рада.

Као делимичан плод рада појављују се средства за рад која се одржавају и оправљају из вишка вредности (односно вишка производа), при чему делимичност може бити по сразмери у односу на целу ствар веома различита. Тако се, дакле, једна ствар појављује делимично као плод рада а делимично не или, другим речима, она и јесте и није плод рада!

Као потпун плод рада појављују се новоприбављена средства за рад и предмет рада из вишка вредности (односно вишка производа) као плода рада.

Међутим, у процесу рада учествују не само средства за рад и предмет рада који се делимично или потпуно појављују као плод рада него и средства за рад и предмет рада који се не могу оквалификовати као плод рада, јер су, нпр., стечени наслеђем или поклоном, или новцем који се не може окарактерисати као плод рада, или су затечени као ствари које су остале иза радника који су са њима раније радили (нпр. случај код радне организације). На новостворене творевине и извршене услуге (робе) преноси се не само вредност средстава за рад и предмета рада који се могу делимично или потпуно оквалификовати као плод рада него и вредност средстава за рад и предмета рада који се не могу означити као плод рада. С обзиром на овакву ситуацију, поставља се питање може ли се творевина (производ или услуга) која је обликована, с једне стране, средствима за производњу која су делимично или потпуно плод рада, а с друге стране, средствима за производњу која се не могу означити као плод рада, оквалификовати као плод рада, ако се, нпр., то жели. Исто питање се поставља и за новац који је дошао на место тако створене а отуђене творевине (производа или услуге), затим за вишак вредности (односно вишак производа) и доходак који су, било делимично било потпуно, створени на тој основи.

Као што се види, могућност да се и средства за производњу оквалификују као плод рада уноси збрку у закључивање о томе шта је и у којој мери плод рада у имовини субјеката.

а) *Плод рада стечен без рада.* Плодом рада могу се назвати и називају се и творевине рада које су по неком основу присвојене без рада. Оне су плод рада других лица, али се приказују и третирају као плод рада стицаоца, јер су створене и стечене било кроз робни промет било на бази средстава која припадају стицаоцу.

У плодове рада и то туђег рада, који се стичу без сопственог рада у ужем производном смислу, спадају у капиталистичком друштву: вишак вредности и његови облици: профит, камата, рента, добит на уложен капитал. Поставља се питање постоје ли наведени плодови рада и у нашем друштву. Постојање неких од њих је, као што је већ речено, спорно, на пример, постојање вишка вредности; у место њега постоји, каже се, вишак производа. Али је несумњиво постојање неких других плодова рада, на пример, камате, ренте, добити на уложен капитал. Ови плодови рада представљају облике вишка производа, ако се прихвати становиште да у нашем друштву као социјалистичком не постоји вишак вредности, и укључују се у доходак радне организације. Они, тј. камата, рента и добит на уложен капитал, такође спадају у плодове рада које не присвајају они који су их својим производним радом створили него у плодове које присвајају друга лица (зајмодавци новца-капитала, закуподавци-ренџијери, улагачи капитала). Према томе, и у нашем друштву је могуће постојање и постоји, и то у друштвеном сектору привреде, присвајање плодова туђег рада без уложеног сопственог производног рада.

Борећи се за увођење права на плод рада, многи социјалисти су се борили против постојања плодова туђег рада који се стичу без рада и приказују као плод свога рада. Сматрали су да се то може постићи укидањем робне привреде и стварањем друштвених услова у којима ће свако добити само плод свога рада на основу права на плод рада. Међутим, показало се да социјалистичко друштво на садашњем степену развоја, не може у основи да елиминише ове плодове робне привреде. Напротив, оно мора, ради свог бржег развоја, да развија и унапређује економско-правне трансакције које их стварају.

Али, ако социјалистичко друштво мора да трпи постојање појединих творевина робне привреде (на пример, камату, ренту, добит на уложени капитал), које као плод туђег рада присвајају друга лица а не она која су их створила, не значи да оно мора и треба овим творевинама правно да призна својство плода рада лица које их је стекло, како то произилази из захтева за увођење права на плод рада.

2. — *О друштвено-правним чиниоцима који утичу на појам плода рада.* Појам плода рада зависи у извесном смислу и од неких друштвено-правних чинилаца, а пре свега: од припадности средстава рада и предмета рада (средстава за производњу), од основа на чијем темељу се ствара плод рада, и од савесности и несавесности при стварању плода рада.

С обзиром на припадност средстава рада и предмета рада, тј. средстава за производњу, стварање плода рада може бити веома различито.

Плод рада који представља створену, произведену творевину (робу) може бити створен својим средствима рада и од својег предмета рада (ма-

теријала), или својим средствима рада а од туђег предмета рада, или туђим средствима рада а од својег предмета рада, или туђим средствима рада и од туђег предмета рада; најзад, могуће су и друге комбинације, нпр., плод рада може бити створен својим средствима рада и делимично од својег а делимично од туђег предмета рада, или плод рада може бити створен делимично својим средствима рада а делимично туђим, и од својег или од туђег предмета рада (материјала) итд.

Плод рада који не представља створену него прибављену творевину може бити прибављен: или својим средствима рада, или туђим средствима рада, или делимично својим а делимично туђим средствима рада.

Разноврсне могућности у погледу стварања или прибављања плода рада средствима рада и предметом рада имају значаја, у првом реду, за питање присвајања плода рада, за његову припадност. Међутим, друштвено стање и регулисање припадности средстава рада и предмета рада (средства за производњу) и у вези с тим припадности плода рада одражава се и на појам плода рада: наиме, у зависности од припадности средстава рада и материјала формира се и појам плода рада који творцу треба да припадне, а он може бити по обиму и вредности већи или мањи. Ово правило несумњиво важи у области приватног сектора живота и рада. Међутим, за дискусију је какав значај има у друштвеном сектору рада. Обично постоји склоност да се сама чињеница да је у питању друштвена својина прецени и да се олако прокламује да присвајање плода рада по вредности и обиму у друштвеном сектору рада зависи само од резултата рада; да, дакле, друштвена својина нема никакав утицај на то. Међутим, ми нисмо склони да то мишљење без резерве делимо. Нама се чини да ће се извесне друштвене снаге моћи заклањати иза појма друштвена својина док год он остане нејасан и недефинисан у смислу припадности. Оне ће моћи узимати већи део плода рада радника него што би можда требало, позивајући се, између осталог, и на друштвеност својине. Другим речима, док год својина (друштвена) и рад радника остану раздвојени, а то је данас случај у нас и томе се још више тежи, постоји могућност захватања већег дела плода рада радника него што треба, а на бази иступања у име друштва и с позивањем на друштвеност својине.

О вези између присвајања и својине као вида присвајања су много говорили класици марксизма. Посебно су скретали пажњу на то да рад није извор свег богатства него да је и природа у истој мери извор богатства колико и рад. Тек рад спојен са природом преко присвајања може да буде извор богатства, извор разноврсних употребних вредности (*).

Почевши од робовласничког периода па до настанка социјалистичког друштва, рад и присвајање у смислу својине су били раздвојени: робови, кметови и пролетери су радили, а робавласници, феудалци и капиталисти присвајали створена богатства (употребне вредности) на основу својине коју су имали на средствима за производњу (на природним условима рада). Тек се су у социјалистичком друштву стекли услови да се рад и

(*) Карл Маркс, Критика готског програма, Карл Маркс — Фридрих Енгелс, Изабрана дела у два тома, том II, Култура, Београд, 1950, стр. 9.

својина поново споје. Класици марксизма су остварење те могућности видели углавном у облику државне својине, не искључујући и друге могућности (*).

У пракси се показало да се државна својина и рад радника непротивречно спајају само у првим годинама живота социјалистичког друштва, дакле, у време кад су још свежа сећања на капиталистички поредак и његову експлоатацију; тада радници социјалистичку државу осећају као своју, као снагу која их штити од обнове капитализма, а и она им је веома наклонена.

Али, временом, радник почиње да осећа социјалистичку државну својину као туђу својину зато што се социјалистичка држава кроз привредну функцију бирократизује и зато што централизовано управља и људима и стварима, па често није у могућности да сагледа стварно стање ствари и да сходно њему доноси одлуке. Наша држава је ту противречност претежним делом разрешила на тај начин што је радне организације предала на управљање радницима. При том, она није признала и право својине радним организацијама на средствима која поседују него им је признала друго право — право коришћења. На тај начин је формалноправно, а не и суштински, јер се право коришћења понаша у промету као право својине, дошло до раздвајања својине и рада. Међутим, формалноправно раздвајање својине и рада у друштвеном сектору рада је ипак од значаја, јер радника подсећа или се сам подсећа на то да средства на којима ради не припадају његовој радној организацији него друштву, при чему се не види јасно шта стоји иза појма друштво. Што је још горе, данас у нашем друштву постоји тенденција да се својина и рад још више раздвоје. У том циљу измишљају се нове правне категорије и још више замагљује припадност друштвене својине. Стиче се утисак да се она ставља у резерву са којом неко може да наступи кад му треба и како му треба.

Нама се, међутим, чини да је наступио историјски тренутак да се споје својина и рад. А то се може постићи признавањем права својине радним организацијама (не, дакле, радницима ни као скупу ни као појединцима) на средствима која поседују. Оваква солуција проистиче из наше стварности, из друштвено-економског система који смо створили: децентрализације средстава за производњу, напуштања административно-

(*) Тако, Маркс у „Критици готског програма“, говорећи о односу између расподеле и производње, каже: „Капиталистички начин производње, на пример, заснива се на томе што се материјални услови производње налазе у рукама гегадника у облику својине на капитал и својине на земљу, док је маса само сопственик личног услова производње, радне снаге. Кад су елементи производње тако расподељени, добија се сама од себе данашња расподела средстава потрошње. Кад су материјални услови производње колективна својина савих радника добија се исто тако расподела средстава потрошње која се разликује од данашње“ (наведено дело, Карл Макс — Фридрих Енгелс, Изабрана дела у два тома, том II, Култура, Београд, 1950, стр. 16). Из наведеног става може се закључити да је Маркс допуштао да „материјални услови производње“, тј. средства за производњу, буду „колективна својина свих радника“, тј. да не буду својина социјалистичке државе. Разуме се, ова Марксова мисао о својини у социјалистичком друштву представља узгредну мисао, ближе неразразљивој и необразложеној, али ипак мисао која указује на то да Маркс није био увек одлучан да својина на средствима за производњу у социјалистичком друштву треба да припада држави.

правног и централизованог начина планирања, напуштања оперативне привредне функције од стране државе, конституисања радних организација као самосталних и самоорганизованих творевина, самоуправљања радним организацијама.

Ако би радним организацијама било признато право својине на средствима која поседују, то би, чини нам се, још више допринело да држава и политички апарат, који оличавају друштво, добију изглед стварног инструмента радничке класе и радних људи уопште, који су организовани у радне организације као историјски нове и само социјалистичком друштву својствене субјекте. У исто време њихова својина би се појавила као историјски нови облик својине, као друштвена својина. Јер, субјект својине је у принципу увек одређивао и увек одређује карактер својине.

Спајање својине и рада у друштвеном сектору рада разрешило би или, тачније, учинило би сувишном, расправу о плодовима рада и њиховом присвајању.

За одређивање појма плода рада од значаја је такође и основ стварања плода рада. А плод рада може бити створен на темељу неког правног основа и без правног основа.

Као правни основ стварања плода рада могу да се појаве разне врсте присвајања, као: право својине, право плодоуживања, државина. Право својине и својина уопште је најзначајнији правни основ стварања плода рада. О томе је посебно било речи.

Али, као правни основ стварања плода рада могу да се појаве и разне врсте уговора, као: уговор о раду, уговор о делу, уговор о закупу, уговор о грађењу, уговор о заступању, уговор о издању дела, и др.

Међутим, као основ стварања плода рада могу да се појаве и чињенице које не представљају правни основ за стварање плода рада. То, као што је познато, не значи да право такве ситуације не регулише, него значи само то да пре и у току стварања плода рада није постојао посебан правни основ на темељу којег је плод рада створен (уговор или што друго).

Као основ стварања плода рада без правног основа може да се појави фактички рад и то у разним варијантама: нпр., као незвано вршење туђих послова, као зидање или сабење на туђем земљишту, као прерада туђе ствари и стварање нове ствари од ње.

Полазећи од правног основа по којем је створен плод рада, може се рећи да се друкчије поставља питање појма плода рада у случају кад је творац делао на основу права својине на средствима за рад и предмету рада, а друкчије кад је делао на основу државине ових средстава, или кад је делао на основу уговора о раду, или уговора о делу, или уговора о закупу.

Полазећи од случајева стварања плода рада без правног основа, може се такође рећи да се друкчије поставља питање појма плода рада у случају кад је творац делао као незвани вршилац туђих послова, а друкчије кад је делао као зидар или садилац на туђем земљишту, или кад је прерадио туђу ствар и од ње створио нову.

Како се разрешава питање плода рада који је створен на темељу неког правног основа или без основа и како се при том одређује појам плода

рада, цивилистима је добро познато, па нема потребе на томе се задржавати.

Најзад, за одређивање појма плода рада од значаја је и чињеница савесности или несавесности, тј. стање свести творца плода рада о основу по ком је стварао плод рада, као и о томе, чијим је средствима рада и од чијег предмета рада (материјала) стварао и створио плод рада.

У вези са стањем свести о основу и о томе чијим је средствима рада и предметом рада творац стварао и створио плод рада, могу се јавити више ситуација, нпр.: творац је знао да плод рада ствара туђим средствима рада без правног основа за то и од туђег предмета рада, такође без правног основа за то — дакле, био је несавестан; творац је знао да плод рада ствара туђим средствима рада без правног основа за то, али је основано веровао да ствара од својег предмета рада — дакле, био је несавестан у погледу коришћења средстава рада, а савестан у погледу предмета рада; творац плода рада је основано веровао да плод рада ствара својим средствима рада, али од туђег предмета рада до којег је дошао без правног основа — дакле, био је савестан у погледу средстава за рад, а несавестан у погледу предмета рада, итд.

Полазећи од савесности или несавесности при стварању плода рада, може се рећи да се друкчије поставља питање одређивања појма плода рада кад је плод рада створен савесно, а друкчије кад је створен несавесно.

Како се разрешава питање плода рада који је створен савесно а како кад је створен несавесно и како се при том одређује појам плода рада, цивилистима је добро познато, па нема потребе на томе се задржавати.

3. — *О схватањима социјалиста и социјалистичких покрета о плоду рада* ⁽¹⁰⁾. Социјалисти и социјалистички покрети бавећи се питањем признавања права на плод рада у овој или оној форми, такође су различито схватили шта треба да буде предмет овог права или, другим речима, шта представља плод рада. У ствари, одређивањем појма плода рада више су се бавили писци социјалисти него социјалистички покрети.

По неким схватањима, плодом рада треба сматрати непосредну творевину рада, тј. произведено добро (материјалне или духовне природе) и услугу. Пошто у социјалистичком друштву, по овом схватању, неће бити робне привреде, то свако, стављајући друштву на располагање плодове свога рада (створена добра и услуге које уме да врши), треба да добије од друштва онолико добара и услуга за којима има потребе колико, мерено радним временом, одговара плодовима његовог рада. Другим речима, треба да добије од друштва ону количину добара и услуга, која му је потребна, а која одговара његовом индивидуалном времену рада.

У слично гледиште о појму плода рада са претходно изложеним може да се уброји оно које предлаже да се расподела добара на поједине трудбенике не врши на основу њиховог индивидуалног времена рада него на бази просечног времена рада у одређеној области делатности.

(10) Ова схватања су само онако скицирана и то не сва. Због тога излагање о њима, сасм излагања о схватању класика марксизма, треба примити са приличном резервом.

Неки социјалисти заступају становиште да плод рада представља и новчано изражена вредност рада, а неки новчано изражена вредност резултата рада (производа рада или услуге).

У социјалистичкој теорији постоји и схватање да плод рада представља само онај део вредности који је рад додао вредности утрошених средстава за производњу.

Критикујући економске појаве робне привреде, посебно капиталистичке, социјалисти такође указују на то да су вишак вредности и профит као његов вид плод рада радника. Наиме, капиталиста, мада радну снагу радника плаћа по њеној вредности, успева да кроз отуђење роба и услуга које радници стварају извлачи вишак вредности и профит, који у ствари представљају плод рада радника, захваљујући особини радне снаге да ствара већу вредност него што износи њена сопствена.

Као што се види, социјалистичка мисао није јединствена у томе шта треба сматрати плодом рада. Из ставова и погледа појединих социјалистичких мислилаца произилази да се разне творевине рада и разне манифестације економско-друштвене активности могу назвати плодом рада.

Поставља се питање шта су класици марксизма, а посебно Маркс, сматрали плодом рада. Може се рећи да они овај појам нису употребљавали. Посебно, Маркс га је сматрао неодређеном представом. ⁽¹¹⁾.

У „Критици готског програма“, Маркс, дајући примедбе уз програм немачке радничке партије, који је садржавао и тачку о праведној расподели приноса (плода) рада, поставља питање: „Шта је „принос рада“?“ (Напомена: немачка реч *Arbeitserttrag* преведена је у делу којим смо се служили изразом „принос рада“. Међутим, она се може превести и преводи се и изразом „плод рада“. Према томе, изрази „принос рада“ и „плод рада“ су синоними). Критикујући овај израз, Маркс се пита шта он значи: „Производ рада или вредност производа? А у другом случају: укупна вредност производа или само онај део вредности који је рад додао вредности утрошених средстава за производњу. Принос (тј. плод — Ж. Б.) рада је једна неодребена представа коју је Ласал ставио на место одређених економских појмова“ ⁽¹²⁾.

Према томе, Маркс у својим делима није употребљавао израз „плод рада“. То због тога што тај израз може да има разноврсна значења и што се помоћу њега не могу разграничити поједине ствари и поједине манифестације економско-друштвеног живота. Маркс је за сваку од категорија економског живота употребљавао тачно одређен економски појам. За непосредну творевину рада употребљавао је израз „производ рада“, за производ рада који улази у робни промет употребљавао је израз „роба“; за разлику у оквиру новостворене вредности која остане по одбитку вредности радне снаге употребљавао је израз „вишак вредности“ итд.

На основу реченог произилази да плод рада као појам има веома разноврсна значења. Разноврсне ствари и манифестације економско-друштва-

(11) Карл Маркс, Критика готског програма, Карл Маркс — Фридрих Енгелс, Изабрана дела у два тома, том II, Култура, Београд, 1950, стр. 12.

(12) Карл Маркс, Критика готског програма, Карл Маркс — Фридрих Енгелс, Изабрана дела у два тома, том II, Култура, Београд, 1950, стр. 12.

ног живота које њиме могу да се означе преплићу се и мешају, тако да често није могуће одредити где почиње а где престаје плод рада. То, међутим, не значи да у друштву нема плодова рада. Напротив, има их, али се они испољавају у веома различитим видовима. Зато је друштвено корисније, а изгледа и једино могуће, регулисати друштвене односе поводом свакога од њих понаособ и не тежити увођењу једног збирног појма као што је израз „плод рада“. Јер, од тога друштво може имати већу штету него корист.

Служећи се у даљем излагању изразом „плод рада“, на шта смо принуђени због назива теме коју обрађујемо, употребљаваћемо тај израз углавном без посебног објашњавања шта у ком случају он значи. Ипак, читалац ће вероватно моћи одгонетнути у коме је значењу употребљен у појединим случајевима.

II. О ПРАВУ НА ПЛОД РАДА

1. — *О могућности признања права на плод рада.* Да би се могло признати ма какво и ма коме право на плод рада, мора се претходно одредити појам плода рада или, другим речима, мора се одредити шта се сматра плодом рада у смислу објекта који треба да буде предмет права на плод рада. У претходним излагањима покушали смо да укажемо на сву сложеност овог питања. При том се, с једне стране, показало да се у различитим областима живота различите творевине појављују као плод рада, а с друге стране, да се у оквиру исте области живота такође различите творевине појављују као плод рада које као објекте често није могуће јасно разграничити. Поред тога, показало се да плод рада са становишта корисности може бити веома различит, тј. добар и лош, и да стварање рђавог плода рада може да доведе, с једне стране, до краха неких твораца плодова рада (појединачна или радних организација), а с друге стране, до штете по друштво и појединца. Ако се има у виду да друштво има потребе само за dobrим плодовима рада, поставља се питање треба ли да призна право на плод рада и творцима рђавог плода рада, треба ли путем признања овог права да им омогући погодности које треба да имају само творци доброг плода рада (нпр. лични доходак).

Даље, признање права на плод рада није везано само за рад и резултат рада. Оно је још везано: прво, за друштвено-правни режим у вези са средствима рада и материјалом (предметом рада), тј. за друштвено-правни режим присвајања (својине и других права поводом ствари) средстава и предмета рада; друго, за постојање или непостојање правног основа рада (уговора о раду, уговора о делу и других основа); треће, за субјективни однос твораца плода рада у процесу стварања плода рада средствима и предметом рада, тј. за савесност или несавесност у погледу припадности средстава рада и предмета рада (материјала). Не би се смело, нпр., признати исто право на плод рада лицу које је плод рада створило туђим средствима рада и туђим материјалом, без икаквог правног основа, као лицу које је плод рада створило својим средствима и својим материјалом, за-

тим лицу које је плод рада створило без правног основа туђим средствима и туђим материјалом у уверењу да је то чинило својим средствима рада и својим материјалом, као лицу које је плод рада створило без правног основа, знајући да је то чинило туђим средствима рада и туђим материјалом.

Признање права на плод рада условљено је такође претходним одређивањем садржине овог права, одређивањем његове правне природе, као и разграничењем од других субјективних права, пре свега од права својине.

Што се тиче одређивања садржине права на плод рада, морало би се претходно расправити и утврдити која правна овлашћења треба да садржи ово право. О томе се, колико нам је познато, до данас није ни студиозно ни аргументовано расправљало.

Такође би, у вези с признањем права на плод рада, претходно морало бити расправљено питање правне природе овог права, тј. питање је ли то право које настаје непосредно поводом одређене ствари, или је то право које настаје посредно поводом одређене ствари и одређеног права поводом ње, и има тражбени карактер, или је то, најзад, право које има неки други карактер. При том не би требало полазити од неких унапред апсурдно постављених теорија, као што је она о могућности елиминације стварно-правних односа (стварних права), већ од реалних животних односа.

Право на плод рада не би се такође могло признати, као што је речено, ако претходно не би било јасно разграничено од других субјективних права, а пре свега од права својине. У вези с тим поставља се питање треба ли право на плод рада да буде установљено као самостално право или као једно од овлашћења неког ширег права. Ако право на плод рада треба да буде конституисано као једно од овлашћења неког ширег права, поставља се питање из којег и чијег права као ширег (нпр., из права својине, или из права управљања друштвеним средствима, или у неким случајевима из једног права а у другим случајевима из другог права, и сл.). При том се може показати да право на плод рада не представља друго до једно од правних овлашћења неког већ данас постојећег субјективног права и да га не треба конституисати као посебно парво. Најзад, поставља се питање је ли уопште могуће разграничење права на плод рада од других субјективних права, с обзиром да се плод рада као објект овог права не може, изгледа, јасно разграничити од средстава рада и предмета рада. У сваком случају, да би се право на плод рада могло разграничити од других субјективних права, мора се претходно разграничити плод рада од других ствари или, другим речима, мора се јасно разграничити објект права на плод рада од објеката других субјективних права.

С обзиром на све што смо изложили, чини нам се да признавање права на плод рада као општег субјективног права, тј. као права које би имао сваки творац плода рада у истом обиму и са истим овлашћењима, није могуће. Тачније, то није могуће без дубоког и дужег временског проучавања и изналажења елемената који то омогућавају, при чему се може показати да је свако настојање у том правцу узалудно. Брзоплето увођење оваквог права у правни живот може да се покаже као веома штетно. На-

име, признавање права на плод рада као општег субјективног права довело би до разноврсног тумачења појма плода рада као објекта овог права, па чак и до таквог, које се друштвено не може одржати. То би, с једне стране, створило правну несигурност у друштву, а с друге стране, наступале би штете и за друштво и за појединце. Поред тога, било би поремећено постојеће схватање о вези између рада којим се ствара плод рада, припадности средстава рада и материјала, и савесности и несавесности, које друштво, чини нам се, нема разлога а ни објективне могућности да напусти.

Али, ако није могуће признавање права на плод рада као општег субјективног права пре него што се разреши питања која се постављају као претходна, поставља се питање је ли могуће признање овог права на ужем плану, тј. само неким субјектима у неким областима живота. Посебно, поставља се питање је ли могуће признање овог права у области тзв. друштвеног сектора рада.

Чини нам се да се признању права на плод рад у области друштвеног сектора рада супротстављају у овом моменту у основи исти разлози као и признању права на плод рада као општег субјективног права. А то значи да је потребно претходно разрешити питање шта треба да буде објект овог права, затим објект тог права јасно разграничити од објекта других права, онда утврдити унутрашњу правну садржину тог права, његову правну природу и, најзад, јасно га разграничити од других субјективних права.

Поред наведених питања, у друштвеном сектору рада постављају се у вези с признањем права на плод рада и нека друга питања као претходна, која се не постављају или се ређе постављају у другим областима живота. То долази отуда што у друштвеном сектору рада, тј. у свакој од радних организација, учествује више лица у обављању одређене делатности. Ова лица су организационо-правно конституисана као правно лице — као субјект права различит од сваког од њих понаособ и свих њих као целине.

Околност да у обављању делатности у радној организацији учествује више људи и да ова организација има својство субјекта права намеће расправљање о неким посебним питањима, као: коме треба признати право на плод рада: раднику као појединцу, или радницима као скупу, или радној организацији. или раднику као појединцу и радној организацији, или радницима као скупу и радној организацији; потом питање: ако и радној организацији треба признати неко право у вези с плодом рада, поставља се питање какво право по природи и садржини треба признати њој а какво раднику као појединцу, или радницима као скупу, или и раднику као појединцу и радницима као скупу.

Приликом третирања наведених питања вероватно ће се показати да се нека од њих, а можда и сва, не могу на истоветан начин разрешити у свим областима друштвеног сектора рада. Јер, друштвени сектор рада није јединствен, већ се састоји од различитих области живота или, другим речима, од различитих врста делатности. Сходно томе, друкчије ће вероватно изгледати, нпр., појам плода рада у области васпитања и образовања, културе, здравства и управе, а друкчије у области привреде. А можда ће бити могуће одредити јединствен појам плода рада у читавом

друштвеном сектору рада. У сваком случају, у овом сектору друштвеног живота морале би се најпре сагледати разлике и сличности, и тек на основу тога разрешити поједина питања у вези с плодом рада и признањем права на плод рада.

Према томе, право на плод рада не би се могло признати у овом моменту ни као субјективно право које би имали само одређени субјекти у одређеним областима живота, пре него што се не разјасне питања која се у вези с њим постављају.

2. — *О схватањима социјалиста и социјалистичких покрета о праву на плод рада.* Ако после скоро два столећа расправљања о потреби увођења права на плод рада у будућем социјалистичком друштву није могуће признање овог права ни као општег ни као посебног субјективног права без претходног сагледавања и разјашњења бројних питања, поставља се питање на чему су социјалисти писци и социјалистички покрети заснивали овај захтев и у чему се он састоји.

Захтевајући признање права на плод рада, социјалисти писци и социјалистички покрети желели су да помоћу овог права, у потпуности, или претежним делом, укину видове остваривања богатства и средстава за живот без рада. Наиме, они су, анализирајући структуру буржоаског друштва и класног друштва уопште, уочили да извесне класе, тачније, припадници појединих класа а нарочито владајуће, остварују средства за живот и богате се, присвајајући плодове туђег рада, пре свега радничке класе и потлачених класа уопште. Полазећи од тога да друштво треба конституисати тако да нико не живи од туђег рада него да свако живи од свога рада, чинило им се да се то може постићи ако се у имовинско право новог, социјалистичког друштва уведе право на плод рада.

Као видове богаћења и стицања средстава за живот без рада, писци социјалисти и социјалистички покрети сматрали су камату, вишак вредности, профит, ренту, банкарске и берзанске операције које доносе приход без рада и др. Да би се укинули ови видови богаћења и стицања средстава за живот без рада, или бар неки од њих, они су предлагали спровођење разноврсних мера економске и правне природе, које би омогућиле да свако добије плод свога рада. Јер, ако свако добије плод рада који је створио, нико не може добити нешто што није створио, па, према томе, нико не може живети од плодова туђег рада, нити се богатити на рачун туђег рада.

У вези с реформом друштва, а и с правом на плод рада као њеним саставним делом, испојила су се код писаца социјалиста и социјалистичких покрета разноврсна схватања. При том су ипак, у мањој или већој мери, скоро сви били свесни да у друштву морају битно бити промењени односи својине у вези са средствима за производњу и да је признање права на плод рада у тесној вези са видом својине. Многи писци социјалисти, као и социјалистички покрети, били су такође свесни да се присвајање плода рада и елиминисање стицања богатства и средстава за живот без рада не може у потпуности остварити у условима владавине робне привреде. Зато су као идеално друштво, тј. друштво у коме ће сва-

ко моћи да добије плод рада који је створио, сматрали оно у коме неће бити уговора о куповини и продаји, уговора о зајму са каматом, уговора о закупу, банкарских и берзанских шпекулативних послова или, другим речима, друштво у коме неће владати робна привреда. Међутим, неки су сматрали да у социјалистичком друштву и у условима владавине робне привреде може, у извесном смислу, бити одстрањено богаћење и стицање средстава за живот без рада, тј. да може делимично бити остварено присвајање плода рада на основу права на плод рада. Наиме, у социјалистичком друштву, конституисаном на бази колективне, заједничке својине, у коме се асоцијације радних људи понашају као самосталне творевине, може се право на плод рада остварити само у оквиру сваке асоцијације понаособ — само између њених чланова, али не и у оквиру друштва као целине, с обзиром да у таквом друштву влада тржишни механизам који, повезујући асоцијације тржишно-правним трансакцијама, омогућава им и стицање прихода без рада (нпр., камату, ренту и др.) ⁽¹³⁾.

По схватању неких писаца социјалиста, друштвене реформе треба спровести тако да се омогући да свако може да присвоји оно што својим радом створи. Они су сматрали да се то може постићи на бази колективне својине, а индивидуалне привреде, и у том смислу су предлагали периодичну расподелу и прерасподелу средстава за производњу, пре свега земље.

Извесни писци социјалисти сматрају да и у комунистичком друштву, које ће почивати на колективној својини и колективној привреди и у коме неће бити робно-новчаног начина привређивања, награду трудбеника треба учинити зависном од рада или, другим речима, расподелу плодова рада треба вршити на основу права на плод рада. Радећи према својим способностима, трудбеник треба, при обрачуњу са друштвом, да добије плод свога рада у материјалним добрима и услугама за којима има потребе. Неслагласност међу писцима постоји у томе како треба утврђивати плод рада који треба да добије поједини трудбеник. По мишљењу неких писаца, сваки трудбеник треба да добије ону количину добара која по вредности одговара друштвено утврђеној вредности јединице радног времена (радног сата, радног дана), без обзира на његов радни учинак. Према томе, потребно је утврдити колико вреди једна јединица радног времена, па на основу тога израчунати која количина добара и услуга припада поједином трудбенику. По другом мишљењу, друштво треба да утврди просечно радно време које је потребно за производњу одређене врсте добара или за извршење одређене врсте услуга. Тако утврђено време треба да служи као мера за обрачун накнаде коју треба дати трудбенику. Трудбеник би, дакле, добио ону количину добара и услуга која одговара просечно утврђеном радном времену које се троши на стварање појединих врста добара и извршење појединих врста услуга, без обзира на време које он, сходно свом радном месту, иначе троши на производњу добара или на извршење услуге.

(13) Anton Menger, Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag in geschichtlicher Darstellung, zweite verbesserte Auflage, Stuttgart, 1891, S. 158—159.

Критикујући ова и друга слична схватања, многи писци, а међу њима и класици марксизма, сматрају да ће у комунистичком друштву расподела добара почивати на принципу: свакоме према потребама, тј. да неће доћи до изражаја право на плод рада него право на егзистенцију, уз рад свакога према сопственим способностима.

Социјалистичка теорија и социјалистички покрети бавили су се и питањем обима плода рада који треба да буде признат трудбенику. При том су се испољила два основна схватања. По једном, трудбеник треба да добије све оно што је својим радом створио, тј. пун плод рада. Инститиције, у чију корист се одваја део плода рада трудбеника, као што су војска, полиција, управа и др., сматрају се сувишним и, према томе, непотребним. По другом схватању, трудбеник не може да добије све оно што својим радом створи, тј. пун плод рада, чак ни у комунистичком друштву. Јер, увек ће бити неопходне извесне установе општедруштвеног карактера, нпр., установе за васпитање и образовање, у чију се корист мора одвајати део плода рада трудбеника. На овом становишту стоје и класици марксизма.

Међутим, чини нам се да питање признавања права на плод рада није, у принципу, везано за питање на који део плода рада треба да се односи. Јер, и питање признања права својине није, у принципу, везано за питање дела ствари на коју се односи. Наиме, може се признати право на плод рада у целини, као што се признаје право својине на одређеним стварима, па да ипак држава чини одређен захват у плодове рада, као што то чини у објекте права својине (нпр., у виду пореза, доприноса, експропријације).

У целини гледано, може се рећи да ни социјалистичка теорија ни социјалистички покрети нису у довољној мери сагледали ни расправили питање права на плод рада. Они су увођење овог права у живот социјалистичког друштва поставили у основи као принцип на основу којег треба вршити расподелу добара која су потребна за живот. Посебно, недостају правне анализе и конкретни предлози у вези с увођењем права на плод рада са разрађеном правном садржином овог права и правним последицама и разграничењем од других субјективних права.

Међутим, посебно треба истаћи да се класици марксизма у својим економско-правним и политичким разматрањима нису бавили питањем признања права на плод рада, као што се, како је раније речено, нису бавили ни појмом плода рада.

Најзад, ако смо довољно тачно сагледали схватања о праву на плод рада код појединих писаца социјалиста и социјалистичких покрета, чини нам се да се многи у суштини нису залагали баш за признање овог права као посебног субјективног права него за систем друштвених и правних мера које ће омогућити трудбенику да добије оно што је својим радом зарадио. Може се претпоставити да они због тога и нису детаљније обрадили право на плод рада.

3. — *О праву на плод рада у нашем друштву.* У југословенском социјалистичком самоуправном друштву, у целини узев, остварено је начело да свако живи од свога рада. А то значи да, по правилу, није могуће сти-

цање богатства и средстава за живот без сопственог рада или, другим речима, искључивим коришћењем туђег рада.

Поставља се питање да ли остварење начела да свако живи од свога рада значи у исто време и остварење идеје да свако добија плодове свога рада или, другим речима, да нема стицања плодова туђег рада без сопственог рада.

При одговору на ово питање треба имати у виду две ствари: с једне стране, интерно стање субјеката, а с друге стране, спољне односе међу субјектима.

Питање стицања плодова рада са становишта интерног стања субјеката треба посматрати, с једне стране, у приватном сектору рада, а с друге стране, у друштвеном сектору рада.

У приватном сектору рада претежан део трудбеника добија плодове свога рада и то у целини. Према томе, гледано друштвено-политички, може се рећи да се у овом сектору остварује право на плод рада и то по основу права својине. Међутим, у овом сектору је могућа, додуше у ограниченом обиму и под законом утврђеним условима, и употреба туђе радне снаге, а тиме и стицање плодова туђег рада без сопственог рада. Тога има, нпр., у области пољопривреде, занатства и угоститељства.

У друштвеном сектору рада трудбеници, сви заједно и понаособ, имају право управљања организацијом рада у оквиру које делају. Ово право фактички обухвата како управљање средствима за производњу и створеним добрима тако и управљање дохотком, укључујући и расподелу дохотка. Расподела дохотка обухвата и опредељивање (одређивање) личног дохотка у новчаном износу на који сваки трудбеник има право. Као мерило за обрачун служи резултат рада, изражен такође у новчаном облику, који су радна организација и сваки трудбеник, постигли својим радом. Пошто су радни резултати трудбеника различити, то су, разуме се, различити и износи њихових личних доходака. А то је у складу са начелом да у социјалистичком друштву свако треба да ради према својим способностима а да буде награђен према раду, тј. према резултатима рада.

На основу изложеног може се рећи да у нашем друштву трудбеници у друштвеном сектору рада, и скупа и понаособ, имају, суштински гледано, остварено не само право на плод рада, било свој или још и туђ, него шире право: право управљања радном организацијом. Из овог права произилази суштински и право на расподелу дохотка и право на лични доходак.

Додуше, право управљања радном организацијом представља и квалификује се као друштвено-политичко право. То је, по нашем мишљењу, погрешно. Ово право би требало оквалификовати и правно конституисати као право са мешовитом правном садржином: с једне стране, као право са друштвено-политичком садржином (овлашћењима), а с друге стране, као право са имовинско-правном садржином (овлашћењима). Тако конституисано, оно би представљало основно право трудбеника у друштвеном сектору рада, из којег би произилазила бројна правна овлашћења, међу којима и: овлашћење одлучивања о средствима за производњу, овлашћење одлучивања о произведеним добрима, овлашћење одлучивања о дохотку и овлашћење одлучивања о личном дохотку. У овом светлу, признавање пра-

ва на плод рада као посебног субјективног права појављује се као непотребно, јер је оно преко бројних правних овлашћења у ствари укључено у право управљања радном организацијом.

Конституисањем права управљања као права трудбеника које обухвата сва друштвено-политичка и имовинско-правна овлашћења у вези с радном организацијом избегле би се бројне тешкоће које се појављују у вези с признањем права на плод рада као посебног субјективног права. Јер, ма како било конституисано право на плод рада, увек ће остати недоумица да ли оно, с једне стране, обухвата и да ли треба да обухвати све што се може оквалификовати као плод рада, а с друге стране, да ли обухвата и да ли треба да обухвати и оно што је плод туђег рада а стечено је без рада. У том светлу изгледа нам неадекватним схватање које под појмом плода рада подразумева доходак и, сагласно томе, предлаже да право на плод рада обухвати доходак ⁽¹⁴⁾.

Према томе, може се рећи да трудбеник у нашем друштву у друштвеном сектору рада има више него остварено право на плод рада. То је данас, у извесном смислу, изражено дифузном правном техником, али веома јасном и ефикасном. Та техника се може и даље задржати. Али, ако се жели нешто у том погледу да мења, онда је промене боље вршити у правцу потпунијег конституисања права управљања радном организацијом. По нама, најбоље и најједноставније остварење свих друштвено-политичких и имовинско-правних овлашћења трудбеника у друштвеном сектору рада остварило би се признањем права својине радној организацији поводом средстава за производњу и створених и прибављених добара. У том случају би се управљање радном организацијом и све што је у вези с тим (одлучивање о органима радне организације, о њеном пословању, о произведеним добрима, о доходу и личном доходу) појављивало као логична последица вршења овлашћења из права својине од стране трудбеника у оквиру радне организације. Али, за такву правну солучију потребно је ослободити се дугим временом створених предубеђења о својини и, посебно, о друштвеној својини. Ова предубеђења су углавном настала услед схватања да друштвена својина, да би била друштвена, мора бити везана за неки појам који оличава друштво, иако у социјалистичкој теорији постоји и концепција по којој та својина може припадати и асоцијацијама трудбеника а да не изгуби друштвени карактер, тј. карактер новог, социјалистичког облика својине. Међутим, та концепција је или заборављена или се погрешно квалификује као групна својина. Ако се сагледа као што треба, може се видети да она у ствари одговара нашем друштвено-економском систему. Њеним усвајањем отклонио би се својинскоправни дуализам који данас постоји у нашем друштву, тј. посебан својинскоправни систем појмова за индивидуални сектор живота и рада, а посебан за друштвени сектор. Међутим, у стварном животу ови сектори се мешају и преплићу, па је, по нашем мишљењу, потребно имати јединствен својинскоправни систем појмова. То такође налажу и међународни промет и тежња наше земље да се укључи у међународну поделу рада.

(14) Др Леон Гершкович, Претпоставке ревизије правног система Југославије, Социјализам, бр. 10, 1969, стр. 1316.

Но, било на који начин да буду регулисани интерни односи у друштвеном сектору рада, потребно је створити и стално стварати такве друштвене услове који ће омогућити да трудбеник добије што већи део плода рада, тачније, што већи лични доходак. Данас је тај део релативно скроман, чак у извесним областима делатности више него скроман. Према томе, мање времена треба посвећивати изграђивању звучне и декоративне друштвено-правне технике, која често у погледу адекватности може бити и проблематична, а више стварању услова за омогућавање да трудбеник оствари што већи део плода рада. Данас се каткад у нас поступа обрнуто.

Најзад, чини нам се да регулисање унутрашњих односа у друштвеном сектору рада, тј. у радним организацијама, не спада у грађанско законодавство него у друге законодавне области, нпр., у законодавство о удруженом раду, без обзира што права која треба признати трудбенику, или још и неком другом субјекту, имају имовинско-правни или друштвено-правни и имовинско-правни карактер. То поготову вреди за случај да интерни односи у организацијама друштвеног сектора рада захтевају обимно правно регулисање. У том случају постоји опасност да, с једне стране, грађанско законодавство буде гломазно, а с друге стране, да унутрашњи односи у организацијама друштвеног сектора рада, због обимног правног регулисања, заклоне спољне односе између субјеката права које грађанско законодавство треба у првом реду да регулише.

У вези с питањем остварења плодова рада са становишта спољних односа међу субјектима, и то, како међу субјектима приватног сектора живота и рада, тако и међу субјектима друштвеног сектора, као и између обе врсте субјеката, може се рећи да у нашем друштву субјекти могу стицати и плодове туђег рада и то, с једне стране, на бази плодова свога рада, а с друге стране, без рада. То је могуће због тога што субјекти права своју друштвено-економску улогу остварују преко тржишта или, другим речима, што се међусобно повезују преко тржишта.

У условима тржишне привреде долази и до стицања плодова туђег рада стицањем туђег дела вишка вредности, односно дела вредности туђег вишка производа. Јер, при сучељавању плодова рада (роба) на тржишту, тржиште не признаје индивидуално радно време и индивидуалне трошкове производње него друштвено потребно радно време и просечне, друштвено потребне трошкове производње. Сходно томе, субјект који је на стварање плода рада утрошио мање радног времена од друштвено потребног и има мање трошкове производње од просечних, присваја, отуђујући плодове свога рада по еквивалентној, тржишној вредности, поред вишка вредности (односно вредности вишка производа) који је створио сопственом производњом, још и део туђег вишка вредности (односно део вредности туђег вишка производа).

Поред стицања плодова туђег рада на бази плодова свога рада у виду стицања дела туђег вишка вредности, односно дела вредности туђег производа рада, у условима робне привреде постоји и стицање плодова туђег рада без улагања свога рада. То бива преко камате, разних видова улагања капитала и поделе добити, затим ренте и разних спекулативних банкарских и берзанских операција. Сви ови видови стицања плодова ту-

ћег рада без улагања сопственог рада постоје у мањој или већој мери и у нашем друштву.

Међутим, спољни, тј. тржишни односи између субјеката одражавају се и на унутрашње стање и унутрашње односе субјеката и то како у приватном сектору живота и рада тако и у друштвеном сектору. Већи или мањи доходак приватног субјекта или радне организације зависи од пробе на тржишту. У доходак улази у облику новца како утржена вредност плодова сопственог рада тако и евентуално присвојени део туђег вишка вредности (односно део вредности туђег вишка производа), као и стечени плодови туђег рада без сопственог рада (у облику камате, ренте, или добити на уложени капитал код другог субјекта и др.). Према томе, плод рада који остварује трудбеник у оквиру своје радне организације може да се састоји не само од плода његовог рада него и од плода туђег рада. То је још један разлог више због којег, чини нам се, не би требало уводити у наш правни систем право на плод рада као субјективно право.

Међутим, може се стати и на становиште да плод рада представља све оно што се стекне по ма ком основу, тј. како радом тако и без рада, и на тој основи конституисати право на плод рада. Чини нам се да то не би ваљало, јер би значило изневеравање основне идеје социјалиста мислилаца и социјалистичких покрета, који су, борећи се за право на плод рада, имали у виду право које ће омогућити стицање плодова свога а не стицање плодова туђег рада. С друге стране, ненаучно постављен појам плода рада омогућио би прикривање појединих облика експлоатације и стицања богатства и средстава за живот без рада, што у нашем друштву још постоји, а што оно, као друштво које се развија у правцу елиминације класа и свих видова експлоатације, треба у одређеном тренутку да уклони.

III. О ОСТВАРИВАЊУ ПРАВА НА ПЛОД РАДА КРОЗ ИНСТИТУЦИЈЕ ОБЛИГАЦИОНОГ ПРАВА

Веома је тешко, чак смело, говорити о остваривању права на плод рада кроз институције облигационог права пре него што се одреди појам плода рада на који ово право треба да се односи, затим природа овог права и субјект који треба да буде титулар овог права. Ми у том погледу не бисмо хтели да чинимо било какве претпоставке. Изјашњење о томе дугују заступници идеје признавања права на плод рада као субјективног права. Ми се задовољавамо тиме што смо указали на извесна питања која траже јасно сагледавање и разрешење пре него што се приступи увођењу права на плод рада, као субјективног права, у правни живот. Ипак, дозволићемо себи само једну опаску, која не мора бити тачна: чини нам се да се право на плод рада као субјективно право жели увести само у област друштвеног сектора рада, и то у интерне односе радних организација, и да се његовим увођењем жели пре свега да омогући присвајање (стицање) средстава за живот од стране трудбеника, која одговарају резултатима његовог рада. Међутим, то се, како смо раније већ рекли, може далеко адекватније постићи постојећом правном техником која обухвата како ону

класичну, вековима изграђивану, тако и ону која је изграђена у току нашег досадашњег развоја.

У вези са правом на плод рада и облигационим правом даћемо само неколико напомена општијег карактера које ће можда помоћи да се уче још нека питања у вези с правом на плод рада.

Облигационо право је право промета, тј. област права која регулише спољне односе између субјеката права у које они ступају поводом добара и услуга и одговарајућих права поводом њих, пре свега стварних права, преносећи их из имовине једнога од њих у имовину другог. Друштвено-економску основу облигационог права чини робни промет који се рефлектује на облигационо-правне односе у целини, дакле, и на оне који нису непосредно везани за робни промет, бар не у свим видовима испољавања (нпр., односи из проузроковања штете, односи из правно неоснованог обогаћења, односи из незваног вршења туђих послова и др.).

Ступајући у облигационоправне односе са другим субјектима поводом добара и услуга, субјект права у неким случајевима наступа са добрима која је он створио или са услугама које он врши — дакле, могло би се рећи, наступа са плодовима свога рада, ако се плод рада схвати у натуралном виду, а у неким случајевима наступа са добрима које није он створио или са услугама које он не врши — дакле, могло би се рећи, наступа са плодовима који су настали без његовог рада и плодовима туђег рада, који се у спољном свету појављују као плодови који му припадају по неком правном основу (нпр., по основу права својине, или по основу закупа, или по основу уговора о раду).

За правно-економски промет нема значаја околност да ли субјект права наступа у промету са плодовима свога рада, или са плодовима створеним без његовог рада, или са плодовима туђег рада. Од значаја је само чињеница да ли наступа као лице које поводом одређеног добра или услуге поседује право које му омогућава да заснује ваљане облигационоправне и друге правне односе.

Све што је речено у пуној мери вреди и за партнера са којим субјект заснива облигационоправне односе у области промета.

Субјект улази у област промета или са добрима и услугама, које жели трајно или привремено да отуђи, или са новцем поводом којег има право отуђења као и поводом добара и услуга, а који могу представљати било плод његовог рада, било плод туђег рада, било плод мешовитог карактера, што је правно без значаја. Тачније, субјект улази у област промета час са добрима и услугама, час са новцем, јер он наизменично час отуђује добра или услуге за новац, а час отуђује новац да би прибавио одговарајућа добра или услуге.

Добра и услуге у области промета, по правилу, не фигурирају правно као плодови рада него као ствари и услуге. То због тога што плод рада није сталан и јасно одређен појам него варијабилан и тешко одредив. Такође, поводом добара и услуга не преноси се облигационоправним трансакцијама право на плод рада него право својине или неко друго право (нпр., право искоришћавања, право употребе и др.). То због тога што, с једне стране, право на плод рада као правни појам не постоји, а с друге

стране, што по свему судећи ово право није могуће увести у правни живот због тешкоћа на које смо већ указали.

Знатан број облигационоправних односа заснива се поводом добара која су плод туђег рада а не плод рада лица између којих облигационоправни односи настају. Тако, класичан уговор о продаји и куповини ствари, уговор о продаји и куповини робе као посао привредног живота, уговор о замени, уговор о пазакупу, уговор о остави, уговор о превозу робе, уговор о ускладиштењу робе, уговор о осигурању и други облигационоправни послови настају веома често и поводом добара која са становишта стварања представљају плодове туђег рада.

Међутим, не може се порећи да наведени и други облигационоправни односи настају и поводом добара која представљају плод рада лица између којих облигационоправни односи настају. Поред наведених уговора наводимо нарочито ове: уговор о закупу, уговор о сарадњи у пољопривреди, уговор о привредном удружењу грађана, уговор о делу и уговор о грађењу. Ови уговори су веома успешно обрађени у недавно објављеном пројекту Законика о облигацијама и уговорима, који је сачинио професор др Михаило Константиновић⁽¹⁵⁾. Међутим, говорећи о плодовима, користи, добити и губитку у вези с појединим од ових уговора, аутор пројекта Законика није конституисао право на плод рада као ново, посебно субјективно право него је или определио количину плода рада која може бити предмет обвезе (нпр., код закупа, чл. 542), или је установио право на њихову поделу, сагласно одређеним критеријумима, и обвезу да уговарач који дугује преда плод, корист или добит или одређен њихов део овлашћеном саговорачу.

Најзад, облигационоправни односи настају и поводом добара која се стичу без рада. Тачније, неки од ових односа омогућавају стицање добара без рада. У такве облигационоправне односе спадају, нпр., уговор о зајму са каматом, уговор о закупу, уговор о улагању капитала и подели добити, уговор о игри (коцки), уговор о опклади. Камата, рента, добит, добро стечено игром или опкладом представљају плодове стечене без рада. Међутим, за наше друштво, као што је већ речено, није карактеристично стицање богатства и средстава за живот без рада него обрнуто: карактеристично је стицање богатства и средстава за живот на основу рада.

Као што се види из излагања о томе поводом којих добара и услуга као плодова рада настају облигационоправни односи, постоји више запрека да се конституише право на плод рада као субјективно право које би циркулисало у правно-економском промету. Пре свега, субјект права не наступа у овом промету само са плодовима свога рада, само са добрима која је он створио, него и са туђим добрима — са добрима која је неко други створио а он по неком основу присвојио, као и са плодовима које је неко други створио а он присвојио (стекао) без рада. Признањем права на плод рада као права које обухвата само плодове сопственог рада, био би паралисан правно-економски промет, јер би остали по страни плодови створени туђим радом. На тој основи не би биле могуће многе облигаци-

(15) Михаило Константиновић, Облигације и уговори, Скица за Законик о облигацијама и уговорима, Београд, 1969.

оноправне трансакције за којима социјалистичко друштво, и поред свих приговора који им се могу учинити, има потребе и мора да их практикује.

Али, ако није могуће одвијање облигационих односа на бази права на плод рада, могуће је облигационим правом у основи обезбедити одвијање правно-економских трансакција на основу принципа еквивалентности узајамних давања и примања странака. А у еквивалентност давања и примања се укључују и добра и услуге, који представљају плод рада субјеката који се појављују у облигационоправним трансакцијама. Облигационо право треба да обезбеди принцип еквивалентности пре свега у области теретног уговарања, а такође да га примени и у другим областима облигационоправног живота, у мери у којој је то могуће (нпр., у области накнаде штете, правно неоснованог обogaћења, незваног вршења туђих послова и др.).

Постојање принципа еквивалентности у узајамним давањима и примањима субјеката у облигационоправним односима цени се према текућим ценама а не према унутрашњим елементима и законитостима робне привреде који одређују на тржишту сразмеру између добара и услуга. А то значи да се појам еквивалентности, са становишта облигационог права, разликује од овог појма, са становишта економске науке, посебно са становишта марксистичке економске науке. Друкчије није ни могуће, с обзиром да облигационо право регулише појавне облике живота, а економска наука истражује иманентне елементе и законитости привредних појава, поред оних појавних.

Ипак, потребно је напоменути да еквивалентност између давања и примања кроз облигационоправне односе, била она схваћена са становишта облигационог права или са становишта економске науке, не обезбеђује једнакост вредности при стицању добара, као што на први поглед тај појам означава. Она омогућава и прикрива стицање више по вредности него што се дало, и то привредно способнијим субјектима. Међутим, спречавање њеног деловања доводи до обрнуте ситуације: до стицања више вредности од стране привредно недовољно способног субјекта него што би стекао у слободној утакмици. Друштво треба, водећи рачуна о објективним околностима у којима живи, да оцени шта му више одговара у одређеној етапи живота. Нашем друштву, на данашњем степену развоја, више одговара слобода тржишта и на тој основи деловање принципа еквивалентности, јер то омогућава бржи друштвено-економски развој.

У току протеклих векова изграђено је више облигационоправних средстава помоћу којих се обезбеђује принцип еквивалентности у облигационоправним односима или, другим речима, помоћу којих се спречава претерана нееквивалентност. Та средства су, нпр.: прекомерно оштећење, више познато као оштећење преко половине; зеленашки уговор; одговорност за мане ствари: *клаузула rebus sic stantibus*; индексне клаузуле у уговорима и др. Нека од ових средстава се не примењују у области професионалног привредног живота ⁽¹⁶⁾. У пројекту Законика о облигацијама и уговорима професора др Михаила Константиновића предвиђена су сва поменута правна средства за обезбеђење еквивалентности, као и бројне

(16) Нпр. оштећење преко половине.

друге одредбе (нпр., чл. 24, ст. 5, 6, 7 и 8, чл. 150, ст. 2, чл. 168, ст. 3, чл. 389, 390, 392, 393, 394, 588, 589).

На основу изложеног о спољним облигационоправним односима између субјеката права, може се рећи да се добра и услуге, укључујући и плодове рада, стичу трајно или привремено помоћу институција облигационог права класичним правним средствима: одређивањем дела плода рада који може припасти одређеном субјекту, правом деобе, помоћу обвеза и права потраживања, а у виду стицања права својине, или права употребе, или права употребе укључујући и право искоришћавања, или права залоге. Може се рећи да су та правна средства довољна и да није потребно уводити било какво право на плод рада из разлога који су у овом раду прилично исцрпно наведени. Она, заједно са другим правним средствима, обезбеђују основну тековину нашег друштва, наиме, да свако треба да живи од средстава и богатства које стиче својим радом.

Што се тиче увођења права на плод рада у унутрашње односе друштвеног сектора рада или, тачније, у интерне односе радних организација, о томе је било речи. Такво право, ако би било уведено, а то се, по нашем мишљењу, може учинити тек пошто се разреше питања која се као претходна постављају, спада у другу законодавну област а не у област грађанског законодавства. Оно, разуме се, може имати и облигационоправни карактер у смислу да садржи овлашћења која овлашћују титулара да потражује плод рада који му припада. За то се могу користити правна средства и институције облигационог права, при чему није потребно уводити у облигационо право било каква нова правна средства и институције.

На крају, може се рећи да у југословенском праву, укључујући и облигационо право, постоји довољно развијена правна техника која обезбеђује да свако у првом реду живи од резултата свога рада. Али, било би погрешно ако би се сматрало да то зависи од правне технике. Јер, то у ствари зависи од општих друштвених услова у којима чланови друштва живе и делају, а у првом реду од расподељености средстава за производњу и њихове припадности, организације процеса рада и расподеле произведених добара. Овом излагању може се додати још само то да праву на плод рада, после свега што је речено, нема места ни у облигационом ни у грађанском праву у целини, па ни у нашем правном систему уопште. Полазећи од тога, одредба Устава од 1963. године, која говори о овом праву, сувишна је и практично неупотребљива, а нема ни било какве теоријске вредности.

Др Живомир С. Борђевић

РЕЗЮМЕ

О праве на резултаты труда и об его осуществлении в свете институций обязательственного права

Автор вначале констатирует, что вопрос введения права на результаты труда как правового и, в частности, гражданско-правового института подняли социалисты-мыслители и социалистические движения. В югославском обществе вопрос гражданско-правового регулирования права на ре-

зультаты труда был возбужден в связи с кодификацией гражданского права, при чем сторонники этой идеи ссылаются на положения Конституции, по которым „право человека, как отдельной личности и члена трудового содружества, пользоваться результатами своего труда...“ представляет собой, наряду с другими факторами, „неприкосновенную основу положения и роли человека“.

Рассматривая понятие результатов труда, автор констатирует, что под данным понятием подразумеваются разные проявления и явления в общественно-правовой жизни, а чаще всего: продукты материальной или духовной природы, учиненные услуги, эквивалент деньгам или натуре, полученные в процессе обмена, прибавочная стоимость, прибавочный продукт, заработки, средства производства, приобретенные на прибавочный продукт. В некоторых областях, например, в области здравоохранения и образования, понятие результаты труда имеет специальное значение. В связи с понятием результатов труда автор приходит к выводам следующего порядка. Во-первых, указанное понятие является весьма колебливым, при чем как в отношении рода, так и в отношении природы предмета. Во-вторых, данное понятие часто бывает неотделимым от других категорий и потому является неясным. На его неясность указывали еще классики марксизма, особенно Маркс, вследствие чего они к данному понятию не прибегали в своих трудах.

Разбирая право на результаты труда, автор полагает, что данное право можно ввести только после предварительного установления возможности определения объекта, на которой указанное право должно распространяться, и после установления места, роли и природы права в сравнении с существующими субъективными правами. А так как, судя по всему, является невозможным четкое определение понятия результатов труда, является невозможным ни введение права на результаты труда.

В связи с осуществлением права на результаты труда в свете институций обязательственного права, автор находит, что имелось бы основание говорить об этом только после введения указанного права. Однако, для этого не существует ни объективной возможности, ни необходимости. Существующие правовые понятия охватывают в достаточной степени все внешние проявления, которые носят названия или могут называться результатами труда. В силу этого, идеи о результатах труда и каком-либо праве на них, а также соответственное положение Конституции, не имеют ни теоретической ни практической ценности.

SUMMARY

Right to the Fruits of Work and Its Achievement Through the Institute of the Law of Contract

The author points out that the socialist scholars and socialist movements raised the question of the institutionalization of the right to the fruits of work. In the Yugoslav society the question of the regulation of the right to fruits of work in the civil law was raised in connexion with the kodification of the civil law, and the champions for this idea refer to »the right of man, as an individual and member of a working collective, to enjoy the fruits of his work«. That is, with other factors »an inviolable foundation of the position and role of man«.

Discussing the conception of the fruits of work the author states that different creations and phenomena in the social and juristic life are labeled as this conception and most often: as a creation of material and spiritual nature, a rendered service, a thing obtained by the process of exchange, a surplus of value, a surplus of product, an income, a personal income, a

means of production obtained by the surplus of product. In some of the fields, for instance of health and education, the conception of the fruits of work has a special meaning. The author makes the following conclusions: firstly, that this conception greatly varies both as to the kind and nature of the object; secondly, that this conception is not discernible from other categories and therefore vague. The Marxian classics and Marx himself pointed out its vagueness and for that reason they did not use it in their writings.

Discussing the right to the fruits of work the author states that this right can be introduced only after establishing the possibility of determining the object that this right concerns, and after the place, role and nature of this right are defined, comparing it with the existing subjective rights. But, since by all appearances it is not possible to define clearly the conception of the fruits of work, it is not possible to institute the right to fruits of work. With respect to its achievement through the institution of the law of contract the author thinks that this could be discussed only after this right has been established. However, this is not only objectively impossible but unnecessary. The existing legal conceptions sufficiently comprise all the manifestations that are termed or may be termed as fruits of work. Accordingly, the idea of the fruits of work, and any right resulting from this, as well as the constitutional provision referring to it have neither theoretical nor practical value.

RÉSUMÉ

Droit au fruit du travail et à sa réalisation par la voie des institutions du droit des obligations

L'auteur attire l'attention, tout d'abord, sur le fait que la question de l'introduction du droit au fruit du travail, en tant qu'institution juridique et en particulier en tant qu'institution de droit civil, a été posée par les penseurs socialistes et par les mouvements socialistes. Dans la société yougoslave la question de la réglementation de droit civil du droit au fruit du travail s'est posée relativement à la codification du droit civil, auquel cas les adeptes de cette idée se réfèrent à la disposition de la Constitution selon laquelle: «Le droit de l'homme comme individu et membre de la communauté de jouir des fruits de son travail» représente, outre les autres facteurs, «la base inviolable de la condition et du rôle de l'homme».

En examinant la notion du fruit du travail, l'auteur constate que par cette notion sont appelées les différentes réalisations et les phénomènes dans la vie socio-juridique et le plus souvent: le produit de nature matérielle ou spirituelle, le service effectué, l'équivalent en argent ou une autre chose obtenue dans le processus de l'échange, la plusvalue, le surplus du produit, le revenu, le revenu personnel, le moyen de production obtenu par le surplus du produit; dans certains domaines, par exemple dans le domaine de la santé publique et de l'éducation, la notion du fruit du travail a une signification spéciale. Au sujet de la notion du fruit du travail l'auteur arrive à la conclusion suivante: premièrement, cette notion est très variable, tout aussi bien en ce qui concerne le type qu'en ce qui concerne la nature de l'objet; deuxièmement, très souvent cette notion est inséparable des autres catégories et pour cette raison elle n'est pas claire. Les auteurs classiques du marxisme ont déjà attiré l'attention sur son caractère confus, surtout Marx, c'est pourquoi ils n'ont pas employé cette notion dans leurs oeuvres.

En étudiant le droit sur le fruit du travail, l'auteur considère que ce droit ne peut être introduit qu'après avoir déterminé au préalable l'objet auquel ce droit doit se rapporter et une fois que la place, le rôle et la na-

ture de ce droit seront discernés relativement aux droits subjectifs existants. Et vu que, selon toute apparence, il n'est pas possible de déterminer clairement la notion du fruit du travail, il en résulte qu'il est de même impossible d'introduire le droit sur le fruit du travail.

En ce qui concerne la réalisation du droit sur le fruit du travail par la voie des institutions du droit des obligations l'auteur considère qu'il serait justifié de parler de cette question seulement si ce droit était introduit. Cependant, à ce propos il n'y a pas de possibilité objective et, d'autre part, cela n'est pas nécessaire. Les notions juridiques existantes englobent dans une mesure suffisante toutes les manifestations qui s'appellent ou que l'on peut appeler le fruit du travail. Par conséquent, les idées relatives au fruit du travail et à n'importe quel droit sur celui-ci, ainsi que les dispositions de la Constitution qui se rapportent à cette question n'ont aucune valeur ni théorique ni pratique.